

СЕМАНТИКА ІРРЕАЛЬНОГО: ТЕКСТОВИЙ ВИМІР

У статті розглядається поняття категорія ірреального та пропонується методика дослідження з метою найповнішого аналізу її семантики. Подано аналіз текстової ситуації ірреального "Поява нерéalної особи у реальному світі" та визначаються мовні засоби її вираження на лексичному та граматичному рівнях.

Ключові слова: категорія ірреального, текстова ситуація, мовний засіб, референт.

В статье рассматривается понятийная категория ирреального и предлагается методика её исследования с целью исчерпывающего анализа семантики. Дается анализ текстовой ситуации ирреального "Появление нерéalной особы в реальном мире" и определяются языковые средства её выражения на лексическом и грамматическом уровнях.

Ключевые слова: категория ирреального, текстовая ситуация, языковое средство, референт.

The article investigates conceptual category of irreality and it suggests the methods of its analysis for the deepest meaning exploration. The textual situation of irreality – "The appearance of unreal individual in the real world" has been analyzed in the article. The language means of its conveying on the lexical and grammatical levels have been described.

Key words: the category of irreality, textual situation, language means, referent.

Постановка проблеми. Вивчення ірреального донині полягало у дослідженні граматичних засобів, що вказують на спосіб ставлення мовця до дії або дії в аспекті здійсненості / нездійсненості [7; 11]. Втім, за останні 10 років, з'явилася низка досліджень, присвячених розгляду ірреального на семантичному рівні [6; 8; 9; 13]. Тим не менше, можна стверджувати, що традиція аналізу ірреального як поняттєвої категорії народжується лише зараз і несе з собою низку запитань. Серед нагальних проблем – пошук рівнів прояву даної категорії та методів їх дослідження. **Мета статті** полягає в окресленні можливих шляхів дослідження ірреального як поняттєвої категорії.

Виклад основного матеріалу та обґрунтування отриманих результатів дослідження. Обираючи підхід до вивчення ірреального – від значення до знаку, визначення поняттєвої складової категорії є умовою подальшого виокремлення засобів її вираження. Втім, значення ірреального як поняттєвої категорії не має одностайної узгодженості серед дослідників, так само, як і немає її узгодженого визначення у суміжних науках (філософія, психологія). Крім того, розвідки, що розглядають ірреальне на семантичному рівні, є одиничними випадками, як вже зазначалося.

В межах нашого дослідження, ми послуговуємося визначенням, сформованим на основі результатів компонентного аналізу лексем *irreal, irreality, unreal, unreality* низки словників [14; 15; 16] та аналізу ірреального у суміжних науках. Отже, категорія ірреального є категорією заперечення реальності: до неї відноситься все уявне, неіснуюче в дійсності, неможливе. Реальним, у науковому знанні, називається буття речей в його порівнянні із

небуттям, а також із іншими формами буття – можливими, ймовірними і т. п. [10, с. 370]; у буденному знанні, реальність ототожнюється з дійсністю та позначає все те, що існує насправді, є можливим для виконання, здійснення, основа якого – розуміння та врахування справжніх умов [2, с. 1108]. Компонентами категорії ірреального є такі субкатегорії: трансцендентне (Бог, дух, душа, метафізичні сутності, загробне життя); надприродне (окультні істоти, магичні обряди, містичні властивості та сили, міфічні істоти); сюрреальне (мрії, сновидіння, психічні розлади, уявлення, фантазії). Відмінними рисами ірреального є *неможливість, аномальність, дивність, непояснюваність, незрозумілість, загадковість, таємничість*.

Властивістю категорії є її суб'єктивність та відносність: так само як визначення реального, так і ірреального залежить від аспекту, кута зору суб'єкта: щодо індивідуума, реальним є все, що існує поза його свідомістю, втім все, що відображається людською свідомістю та існує незалежно від неї є також реальним [10, с. 370]. Питання "Що є реальним, а що ні?" навіть у царині філософії до сих пір ще відкрите і ми не ставимо за мету відповісти на нього в нашому дослідженні. Іншою властивістю є високий рівень емотивності: оскільки визначення ірреального за своєю суттю потребує рецептивної діяльності, то прояви ірреального призводять до появи жаху, як реакції на непізнане та незрозуміле.

Єдиним можливим шляхом визначення ірреального, нам видається спроба визначення того, що є ірреальним для суб'єкта, за умови аналізу суб'єкта та простору, в якому він знаходиться, таким чином, задовольняючи дві особливості категорій (суб'єктивність, відносність). Мова лишається чи не єдиним засобом визначення реального / ірреального, оскільки мова номінативна за своєю природою – вона називає прямо ірреальне або вказує імпліцитно на характеристики чи властивості ірреального [1, с. 243]. Мовленнєвим утворенням, що уможливило виконати такий аналіз, на нашу думку, є текстові ситуації (далі – ТС).

Воробйова О. П. визначає ТС як тематично поєднаний змістовий компонент тексту, який відображає структуроване знання про фрагмент дійсності. Він об'єктивується завдяки певному комплексу мовних засобів [3, с. 19]. Референцією називають віднесеність актуалізованих, тобто включених в мовлення, виразів до об'єктів дійсності, тобто – референтів. Отже, референтом є об'єкт позамовної дійсності, який мається на увазі мовцем в момент мовлення. Важливим фактом є те, що мовленнєвий відрізок може мати референт не лише в реальному, але і в уявному світі, зокрема в універсумі певного художнього твору [5, с. 410].

Особливістю текстової реалізації референтної ситуації є недзеркальність відображення нею фрагменту дійсності, її опис не є автоматичною фіксацією мовними засобами того, що сприймається. Текстова референтна ситуація є результатом інтерпретації дійсності письменником. Художній текст – це мовленнєве утворення, що є суб'єктивним відображенням об'єктивного світу, тобто він є другорядним по відношенню до реальної ситуації [4, с. 176].

Враховуючи все сказане вище, для дослідження категорії, виокремлюємо такі етапи її аналізу: визначення поняттєвої складової ірреального; виокремлення ТС ірреального; аналіз мовних засобів, за допомогою яких виражається ірреальне; визначення провідного / прототипового елементу категорії у авторський картині світу.

Прикладом ТС ірреального є ТС "Поява нереальної особи у реальному світі", в даному випадку поняттєва складова ситуації полягає в тому, що в дім головного персонажу певним незрозумілим чином потрапляє дивний гість (нереальна сутність – Диявол), метою візиту якого було придбання людської душі. В науковому розумінні – ситуація ірреальна, в персонажному дискурсі – ситуація ірреальна, зображуваний простір – реальний. Таким чином, ТС, які зображують ірреальне повністю або частково (властивості, якості, характеристики), що мають місце у реальному та звичному світі (мається на увазі світ художнього тексту) потрапляють у семантичну групу "Нереального в реальному".

Мовними засобами вираження нереальної сутності є її пряма номінація – *The devil*, евфемізм: *the real character of the personage who had thus intruded upon his hospitality*. Невідомість того, що або хто це є насправді, передається неозначеним займенником: *something which lay stretched at full length upon the bed*. Наступні дескрипції, які є носіями семантики дивності та відхилення від норми, також є засобами вираження нереальної сутності:

1. Надзвичайна худорба, чорний костюм, що вже вицвів та був зшитий за модою минулого століття: *"The philosopher's amazement did not prevent a narrow scrutiny of the stranger's dress and appearance. The outlines of his figure, exceedingly lean, but much above the common height, were rendered minutely distinct, by means of a faded suit of black cloth which fitted tight to the skin, but was otherwise cut very much in the style of a century ago"* [12, с. 55], відхилення від норми тут передається якісним прислівником зі значенням *надзвичайно*, який підсилює значення прикметника (характеристики) *худорлявий* – *exceedingly lean*; порівняльною конструкцією вищого ступеня – *набагато вищий за середній зріст* – *much above the common height*, описовими прикметниками (*a faded suit of black cloth*) та іменниками – *cut very much in the style of a century ago*, із семантикою перебільшення: *дуже* – *very much*.

2. Відсутність сорочки, зав'язана надзвичайно міцно краватка: *"About the entire person there was no evidence of a shirt, but a white cravat, of filthy appearance, was tied with extreme precision around the throat and the ends hanging down formally side by side gave (although I dare say unintentionally) the idea of an ecclesiastic"* [12, с. 55].

3. Похмуре та бліде, як у мерця обличчя: *"His entire physiognomy was interestingly saturnine – even cadaverously pale. The forehead was lofty, and deeply furrowed with the ridges of contemplation. The corners of the mouth were drawn down into an expression of the most submissive humility"* [12, с. 56].

4. Незвична нога, незвичний капелюх, відчутне колихання пальто, надзвичайно високий рівень поваги: *"To say no more, the conformation of his visitor's*

feet was sufficiently remarkable—he maintained lightly upon his head an inordinately tall hat—there was a tremulous swelling about the hinder part of his breeches – and the vibration of his coat tail was a palpable fact. Judge, then, with what feelings of satisfaction our hero found himself thrown thus at once into the society of a person for whom he had at all times entertained the most unqualified respect" [12, с. 55].

5. Немоżliвість поєднання якостей у реальному світі (як в текстовому, так і позатекстовому) – фізична здатність бачити без очей: "..., *his amazement was now much increased by the spectacle which here presented itself to view. In raising his eyes, with a strong feeling of curiosity to ascertain the color of his guest's, he found them by no means black, as he had anticipated—nor gray, as might have been imagined—nor yet hazel nor blue—nor indeed yellow nor red—nor purple—nor white—nor green—nor any other color in the heavens above, or in the earth beneath, or in the waters under the earth. In short, Pierre Bon-Bon not only saw plainly that his Majesty had no eyes whatsoever, but could discover no indications of their having existed at any previous period—for the space where eyes should naturally have been was, I am constrained to say, simply a dead level of flesh. "Eyes! my dear Bon-Bon—eyes! did you say?—oh!—ah!—I perceive! ... I will convince you that my vision is more penetrating than your own" [12, с. 57].*

Реальний простір позначається прямими номінаціями: *the Cafe de Bon-Bon; It was here, about twelve o'clock one night during the severe winter; the comforts of a leather-bottomed arm-chair, and a fire of blazing fagots; It was one of those terrific nights which are only met with once or twice during a century [12, с. 54].* Обставини місця та часу цілком реальні – ніч, будівля кав'ярні, яка і є домівною персонажу, крісло біля каміну. Для персонажа ситуація повністю ірреальна, тому що викликає відчуття хвилювання, які також називаються прямо – певне хвилювання, через незрозумілі тіні у куті кімнати: *"But in the chafing of his mind at these unaccountable vicissitudes, there did not fail to be mingled some degree of that nervous anxiety which the fury of a boisterous night is so well calculated to produce. ..., he could not help casting a wary and unquiet eye toward those distant recesses of the apartment whose inexorable shadows not even the red firelight itself could more than partially succeed in overcoming" [12, с. 54],* алогічна поведінка, охарактеризована прикметником незрозумілий (*unintelligible*): *Having completed a scrutiny whose exact purpose was perhaps unintelligible to himself..." [12, с. 54],* та бажання зрозуміти, що відбувається, виражене синтаксично, засобом питальних речень: *"Very true!—what is very true?—how came you here?" vociferated the metaphysician, as his eye fell upon something which lay stretched at full length upon the bed" [12, с. 55]; "My Exposition!—there now!—how do you know?—how came you to understand that I was writing an Exposition?—good God!" [12, с. 55].* Високий рівень емотивності – здивування, вигук, як реакція на те, що відбувається: *"The devil!" ejaculated our hero, starting to his feet, overturning the table at his side, and staring around him in astonishment. "Very true, " calmly replied the voice" [12, с. 55].*

Ситуація переходить із статусу ірреальної в статус реальної, коли перестає бути такою для персонажу – використовуються лексеми позначення звичного

для аномальної сутності: *his visitor, the gentleman, his companion, the devil, his Majesty, he*. А також засобом використання нейтральних дієслів – Диявол сказав, філософ ляснув його Величність по спині: "...*There was a time, said the devil*" [12, с. 58]; "...*Here the philosopher slapped his Majesty upon the back*" [12, с. 63].

Проаналізувавши дану ТС, можна виокремити наступні параметри класифікації ірреального. Здібності ірреальної сутності: реальні здібності – говоріння (*calmly replied the voice; said the devil*); нереальні здібності – здібність бачити без очей.

Характеристики ірреальної сутності: реальні характеристики – блідість обличчя, як у мерця (*His entire physiognomy was interestingly saturnine – even cadaverously pale*), широке чоло із глибокими зморшками (*forehead was lofty, and deeply furrowed with the ridges of contemplation*); ірреальні характеристики – характеристики перебільшення, що позначають відхилення від норми: надзвичайно худий (*exceedingly lean*), набагато вищий (*but much above the common height*), обрізаний дуже сильно (*cloth...cut very much*), пов'язаний надзвичайно міцно (*white cravat...was tied with extreme precision around the throat*), найсмирненіший (*The corners of the mouth were drawn down into an expression of the most submissive humility*), достатньо незвична (*visiter's feet was sufficiently remarkable*), надмірно високий (*an inordinately tall hat*), найповажніший (*the most unqualified respect*), характеристики містичного: вібрації, рух пальто (*and the vibration of his coat tail was a palpable fact*).

Сприйняття ірреальної сутності реальним суб'єктом: здивування, подив (*the philosopher's amazement, astonished at the incident, his amazement was now much increased, "My Exposition!–there now!–how do you know?–how came you to understand that I was writing an Exposition?–good God!", "The devil!" ejaculated our hero, starting to his feet...and staring around him in astonishment*), тривога, неспокій (*some degree of that nervous anxiety, casting a wary and unquiet eye*), відчуття сатисфакції (*what feelings of satisfaction our hero found*), незрозумілість ситуації для персонажу (*scrutiny whose exact purpose was perhaps unintelligible*).

Висновки. Категорія ірреального – складна категорія, що має декілька субкатегорій, відмінні риси та властивості. Її поняттєве значення полягає у запереченні реального, таким чином позначаючи все неіснуюче в дійсності. Такою дійсністю є текстова площина, в якій існує своя реальність. До мовних засобів передачі ірреального можна віднести: лексичні (емоційно забарвлена лексика на позначення подиву, страху; прямі номінації на позначення ірреальної сутності, використання неозначених займенників, на позначення незрозумілого об'єкта / суб'єкта події) та граматичні (окличні та питальні речення, що передають подив персонажу та його бажання розібратися у ситуації, прикметники та прислівники найвищого ступеня порівняння, що передають значення пограничності).

Перспективи подальших досліджень полягають у визначенні прототипових елементів ірреального у художніх текстах та виокремленні мовних засобів їх вираження.

Література

1. *Барт Р.* Избранные работы: Семиотика. Поэтика : пер. с фр. / Р. Барт ; сост., общ. ред. и вступ. ст. Г. К. Косикова. – М. : Издательская группа "Прогресс", "Универс", 1994. – 616 с.
2. Большой толковый словарь русского языка / сост. и гл. ред. С. А. Кузнецов. – СПб. : Норинт, 2000. – 1536 с.
3. *Воробыова О. П.* Текстовая номинация в ракурсе когнитивной лингвистики / О. П. Воробыова // Языковая категоризация. – М. : ИЯ РАН, 1997. – С. 18–21.
4. *Левицкий А. Э.* Ситуация как когнитивно-коммуникативная форма представления знаний в языке и речи / А. Э. Левицкий // Проблемы представления (репрезентации) в языке. Типы и форматы знаний : сб. науч. трудов РАН / Ин-т языкознания ; Е. С. Кубрякова (отв. ред.). – М. ; Калуга, 2007. – 392 с.
5. Лингвистический энциклопедический словарь / гл. ред. В. Н. Ярцева. – М. : 1990. – 685 с.
6. *Названова И. А.* Концепт "ирреальность" в семантическом пространстве русского языка : дис. ... канд. филол. наук: 10.02.01 / Названова Ирина Александровна. – Таганрог, 2006. – 160 с.
7. *Нікульшина Т. М.* Дослідження ірреального в мовознавстві: сучасні тенденції / Т. М. Нікульшина // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского, серия "Филология. Социальные коммуникации". Том 24 (63). № 2, часть 2. – Симферополь : ТНУ, 2011. – С. 447–451.
8. *Нікульшина Т. М.* Ірреальний світ англійською та українською мовами : монографія / Т. М. Нікульшина. – Донецьк : Східний видавничий дім, 2010. – 186 с
9. *Попова Е. С.* Маркеры ирреальности во французском языке : дис. ... канд. филол. наук: 10.02.05 "Романские языки" / Попова Елена Сергеевна ; Воронеж. гос. ун-тет. – Воронеж, 2010. – 541 с.
10. Філософський словник / за ред. М. М. Розенталя, П. Ф. Юдіна. – К. : Видавництво політичної літератури України, 1964. – 498 с.
11. *Lycan W. G.* Real Conditionals / William G. Lycan. – Oxford : Oxford University Press, 2006. – 240 p.
12. *Poe E. A.* Bon Bon: The Complete Tales Of Edgar Allan Poe [Електронний ресурс] / Poe E. A. – Режим доступу: <http://rutracker.org/forum/viewtopic.php?t=1890648>. – Електронна книга. – 1057 с.
13. *Rescher N.* Imagining reality: a study of unreal possibilities / N. Rescher. – Open Court Publishing, 2003. – Vol. 331. – 298 p.
14. The Collins Explanatory Dictionary [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.collinsdictionary.com>.
15. The Merriam-Webster Dictionary [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.merriam-webster.com>.
16. The Stanford English Dictionary [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://plato.stanford.edu>.

References

1. *Bart R.* Izbrannye raboty: Semiotika. Poetika : per. s fr. / R. Bart ; sost., obsch. red. i vstup. st. G. K. Kosikova. – M. : Izdatelskaya gruppa "Progress", 1994. – 616 s.
2. Bolshoi tolkovui slovar russkogo yazyka / sost. i gl. red. S. A. Kuznecov. – SPb. : Norint, 2000. – 1536 s.
3. *Vorobyova O. P.* Tekstovaya nominaciya v rakurse kognitivnoy lingvistiki / O. P. Vorobyova // Yazykovaya kategorizaciya. – M. : IYA RAN, 1997. – S. 18–21.
4. *Levitskii A. E.* Situaciya kak kognitivno-kommunikativnaya forma predstavleniya znaniy v yazyke I rechi / A. E. Levitskii // Problemy predstavleniya (reprezentacii) v yazyke. Tipy i formaty znaniy : sb. nauch. trydov RAN / Instityt yazykoznaniya ; otv. red. E. S. Kubryakova. – M. : Kaluga, 2007. – 392 s.
5. Lingvisticheskij encyklopedicheskij slovar [The Linguistic Encyclopedic Dictionary] / gl. red. V. N. Yarceva – M. : Sov. encyklopediya, 1990. – 685 s.
6. *Nazvanova I. A.* Concept "irrealnost" v semanticheskom prostranstve russkogo yazyka [The "irreality" concept in the semantic space of the Russian language] : dis. ... kand. filol. nauk : 10.02.01 "Russkij yazuk" / Nazvanova Irina Aleksandrovna ; Taganrofskij gos. ped. instityt. – Taganrog, 2006. – 160 s.
7. *Nikylshina T. M.* Doslidzhennya irrealnogo v movoznavstvi: sychasni tendencii [The researches on the irreality in the linguistics: the modern tendencies] / T. M. Nikylshina // Ychenue zapiski Tavricheskogo nac. yn-ta im. V. I. Vernadskogo, seriya "Filologiya. Socialne kommunykacii". Tom 24 (63). 2011, № 2, chast 2. – S. 447–451.
8. *Nikylshina T. M.* Irrealnyj svit anglijskoyu ta ukrainskoyu movamu [Ireal world in English and Ukrainian languages] : monografija / T. M. Nikylshina. – Donetsk : Shidnui vudavnuhychi dim, 2010. – 186 s.

9. *Popova E. S.* Markeru irrealnosti vo francyuzskom yazuke [The markers of irreality in French language] : dis. ... kand. filol. nayk : 10.02.05 "Romanskije yazuki" / Popova Elena Sergeevna ; Voronezh. gos. un-t. – Voronezh, 2010. – 541 s.
10. *Filosofskiy slovnyk / za red. M. M. Rozentalya i P. F. Udina.* – K. : Vydavnytvo politichnoi literatury Ykraiinu, 1964. – 498 s.
11. *Lycan W. G.* Real Conditionals / William G. Lycan. – Oxford : Oxford University Press, 2006. – 240 p.
12. *Poe E. A.* Bon Bon: The Complete Tales Of Edgar Allan Poe [Electronnyi resurs] / E. A. Poe. – Rezhim dostupu: <http://rutracker.org/forum/viewtopic.php?t=1890648>. – Elektronna knyha. – 1057 s.
13. *Rescher N.* Imagining reality: a study of unreal possibilities / N. Rescher. – Open Court Publishing, 2003. – Vol. 331. – 298 p.
14. The Collins Explanatory Dictionary [Electronnyi resurs]. – Rezhim dostupu: <http://www.collinsdictionary.com>.
15. The Merriam-Webster Dictionary [Electronnyi resurs]. – Rezhim dostupu: <http://www.merriam-webster.com>.
16. The Stanford English Dictionary [Electronnyi resurs]. – Rezhim dostupu: <http://plato.stanford.edu>.